

СУТНІСТЬ І ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ МОВЛЕННЄВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Риженко Маргарита Анатоліївна

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано сутність поняття культурної ідентичності, її роль в міжкультурній мовленнєвій комунікації. Визначено зміст поняття етнічна ідентичність та етноцентризм.

Ключові слова: міжкультурна мовленнєва комунікація, культура, культурна ідентичність, мовна особистість, комунікативна модель тексту.

Культурні наслідки розширення контактів між представниками різних країн і культур виражаються в поступовому стиранні культурної самобутності. Особливо це очевидно для носіїв молодіжної культури, які носять однакові джинси, слухають одну і ту ж музику, поклоняються одним і тим самим "зіркам" спорту, кіно, естради. Проте старше покоління прагне зберегти існуючі особливості та відмінності своєї культури. Отже, сьогодні в міжкультурній комунікації особливе місце посідає проблема культурної ідентичності, тобто приналежності людини до тієї чи іншої культури, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Отже, **мета** цієї статті – проаналізувати способи формування культурної ідентичності та її роль в між культурній мовленнєвій комунікації.

Поняття "ідентичність" сьогодні широко використовується в етнології, психології, культурній та соціальній антропології. В загальному розумінні воно означає усвідомлення людиною своєї приналежності до якої-небудь групи, що дозволяє їй визначити своє місце в соціокультурному просторі та вільно орієнтуватися в навколишньому світі. Необхідність в ідентичності викликана тим, що кожна людина потребує впорядкованості своєї життєдіяльності, яку вона може одержати тільки в співтоваристві інших людей. Для цього вона повинна добровільно прийняти панівні в даному співтоваристві елементи свідомості, смаки, звички, норми, цінності та інші засоби спілкування. Засвоєння всіх цих проявів соціального життя надає життю людини упорядкований і передбачуваний характер, а також мимоволі робить його причетним до певної культури. Тому суть культурної ідентичності полягає в усвідомленому прийнятті людиною відповідних культурних норм і зразків поведінки, ціннісних орієнтацій і мови, розумінні свого "я" з позицій тих культурних характеристик, які прийняті в даному суспільстві.

Отже, **предмет** дослідження – сутність культурної ідентичності та її роль в міжкультурній мовленнєвій комунікації. **Об'єктом** обрано приклади міжкультурної комунікації. Культурна ідентичність справляє визначальний вплив на процес міжкультурної комунікації. Вона передбачає сукупність певних стійких якостей, завдяки яким ті чи інші культурні явища або люди викликають у нас почуття симпатії чи антипатії. Залежно від цього ми обираємо відповідний тип, манеру і форму спілкування з ними.

Інтенсивний розвиток міжкультурних контактів робить актуальною проблему не тільки культурної, а й етнічної ідентичності. Це викликано, по-перше тим, що в сучасних умовах, як і раніше, культурні форми життєдіяльності з необхідністю припус-

кають приналежність людини не тільки до якої-небудь соціокультурної групи, але і до етнічної спільноти. Серед численних соціокультурних груп найбільш стабільними є стійкі у часі етноси. Завдяки цьому етнос є для людини найбільш надійною групою, яка може забезпечити йому необхідну безпеку і підтримку в житті.

По-друге, наслідком бурхливих і різнобічних культурних контактів стає відчуття нестабільності навколишнього світу. Коли навколишній світ перестає бути зрозумілим, починається пошук того, що допомогло б відновити його цілісність і впорядкованість, захистило б від труднощів. За цих обставин все більше людей починають шукати підтримку в перевірених часом цінностях свого етносу, які залежно від обставин виявляються найбільш надійними і зрозумілими. Результатом стає посилення почуття єдності та солідарності всередині однієї групи. Завдяки усвідомленню своєї належності до етносів люди прагнуть знайти вихід зі стану соціальної безпорадності, відчути себе частиною спільноти, яка забезпечить їм ціннісну орієнтацію в динамічному світі.

По-третє, закономірністю розвитку будь-якої культури завжди була спадкоємність у передачі та збереження її цінностей, оскільки людству необхідно самовідтворюватися і саморегулюватися. Це у всі часи відбувалося всередині етносів шляхом зв'язку між поколіннями.

Зміст етнічної ідентичності складають різного роду етносоціальні уявлення, що розділяються в тій чи іншій мірі членами даної етнічної групи. Ці уявлення формуються в процесі соціалізації та у взаємодії з іншими народами. Значна частина цих уявлень є результатом усвідомлення спільної історії, культури, традицій, місця походження та державності. У етносоціальних уявленнях відбиваються думки, переконання, вірування, ідеї, які отримують своє вираження в міфах, легендах, історичних оповіданнях, повсякденних формах мислення і поведінки. Центральне місце серед етносоціальних уявлень займають образи власної та інших етнічних груп. Сукупність цих знань пов'язує членів даної етнічної групи і служить основою її відмінності від інших етнічних груп [Бондарева 2007, 235].

Етнічна ідентичність – це не тільки прийняття певних групових уявлень, готовність до прийняття схожого способу мислення. Вона також означає побудову системи відносин і дій у різних міжетнічних контактах. З її допомогою людина визначає своє місце в поліетнічному суспільстві і засвоює способи поведінки всередині і поза своєї групи.

Однак етнічна ідентичність – це не тільки усвідомлення своєї тотожності з етнічною спільністю, але й оцінка значимості членства в ній. Крім того, вона дає людині найбільш широкі можливості для самореалізації. Ці можливості спираються на емоційні зв'язки з етнічною спільністю і моральні зобов'язання по відношенню до неї.

Розуміння етнічної ідентичності дуже важливе для міжкультурної комунікації. Загальновідомо, що немає поза історичної, позанаціональної особистості, кожна людина належить до тієї чи іншої етнічної групи. Основою соціального становища кожного індивіда є його культурна або етнічна приналежність. Новонароджений не має можливості вибрати собі національність. З появою на світ в певному етнічному середовищі його особистість формується у відповідності з установками і традиціями його

оточення. Не виникає проблеми етнічного самовизначення у людини, якщо її батьки належать до однієї і тієї ж етнічної групи і його життєвий шлях проходить в ній. Така людина легко і безболісно ідентифікує себе зі своєю етнічною спільністю, оскільки механізмом формування етнічних установок і стереотипів поведінки тут слугує наслідування. В процесі повсякденної життєдіяльності вона засвоює мову, культуру, традиції, соціальні та етнічні норми рідного етнічного оточення, формує необхідні навички комунікації з іншими народами та культурами [Мариничева 2003, 159].

Розглядаючи комунікативні процеси як динамічне соціокультурне середовище, сприятливе для породження та розповсюдження різного роду зразків поведінки, типів взаємодії, слід пам'ятати, що головними суб'єктами культури є люди, що знаходяться в тих чи інших відносинах один з одним. У змісті цих відносин значуще місце займають уявлення людей про самих себе, й ці уявлення найчастіше досить істотно різняться від культури до культури. Кожна людина є носієм тієї культури, в якій вона виросла, хоча в повсякденному житті вона цього зазвичай не помічає. Специфічні особливості своєї культури вона сприймає як даність. Однак при зустрічах з представниками інших культур, коли ці особливості стають очевидними, люди починають усвідомлювати, що існують також інші форми переживань, види поведінки, способи мислення, які істотно відрізняються від звичних і відомих. Різноманітні враження про світ трансформуються у свідомості людини в ідеї, установки, стереотипи, очікування, які стають для нього регуляторами поведінки і спілкування. Через зіставлення і протиставлення позицій різних груп і спільнот в процесі взаємодії з ними відбувається становлення особистої ідентичності людини, яка являє собою сукупність знань і уявлень людини про своє місце і роль як члена соціальної або етнічної групи, про свої здібності і ділових якостях.

Сутність особистої ідентичності розкривається найбільш повно, якщо звернутися до тих загальних рис і характеристик людей, які не залежать від їхньої культурної чи етнічної приналежності. Життєвий досвід кожної людини неповторний і унікальний, і, отже, ми по-різному реагуємо на зовнішній світ. Ідентичність людини виникає в результаті його ставлення до відповідної соціокультурної групи, членом якої він є. Але оскільки людина одночасно є учасником різних соціокультурних груп, то вона володіє відразу кількома ідентичними характеристиками. В них відбиваються її стать, етнічність, раса, релігійна приналежність, національність. Ці ознаки пов'язують нас з іншими людьми, але в той же час свідомість і унікальний досвід кожної людини ізолюють та розділяють нас один від одного.

Міжкультурну комунікацію можна розглядати як взаємини, що протистоять ідентичності, в результаті чого відбувається включення ідентичностей співрозмовників. Таким чином, невідоме і незнайоме в ідентичності співрозмовника стає знайомим і зрозумілим, що дозволяє очікувати від нього відповідних типів поведінки і дій. Взаємодія ідентичностей полегшує узгодження відносин в комунікації, визначає її вид і механізм. Так, протягом тривалого часу "галантність" слугувала основним типом відносин між чоловіком і жінкою в культурах багатьох народів Європи. Відповідно до цього відбувався розподіл ролей при спілкуванні (активність чоловіка, завойовника і спокусника, наштовхувалася на реакцію протилежної статі у фор-

мі кокетства). Це передбачало відповідний сценарій спілкування і відповідну риторичу спілкування (інтриги, виверти, зваби). Такого роду ставлення ідентичностей слугує фундаментом комунікації та впливає на її зміст [Мариничева 2003, 158].

Той чи інший тип ідентичності може створювати перешкоди для комунікації. Залежно від ідентичності співрозмовника стиль його мови, теми спілкування, форми жестикуляції можуть здаватися доречними або неприйнятними. Тим самим ідентичність учасників комунікації визначає сферу і зміст їх спілкування. Так, різноманітність етнічних ідентичностей, що є одним з головних підстав міжкультурної комунікації, є одночасно і перешкодою для неї. Спостереження та експерименти вчених-етнологів показують, що під час обідів, прийомів та інших подібних заходів міжособистісні відносини учасників складаються за етнічною ознакою. Свідомі зусилля по змішуванню представників різних етнічних груп не давали результату, оскільки через деякий час знову стихійно виникали етнічно однорідні групи спілкування.

Таким чином, в міжкультурній мовленнєвій комунікації культурна ідентичність має двоїсту функцію. Вона дозволяє комунікантам скласти певне уявлення один про одного, взаємно передбачати поведінку і погляди співрозмовників, тобто полегшує комунікацію. Але в той же час швидко проявляється її обмежувальний характер, відповідно до якого в процесі комунікації виникають конфронтації та конфлікти. Обмежувальний характер культурної ідентичності спрямований на раціоналізацію комунікації, тобто на обмеження комунікативного процесу рамками можливого взаєморозуміння та виключення з нього тих аспектів комунікації, які можуть призвести до конфлікту.

Під час контактів з іншими культурами більшість людей складають судження про чужі культурні цінності, використовуючи культурні цінності власного етносу. Такий тип ціннісного судження прийнято називати етноцентризмом. Етноцентризм являє собою психологічну установку сприймати і оцінювати інші культури, поведінку їх представників через призму своєї культури. Найчастіше етноцентризм має на увазі, що власна культура перевершує інші культури, і в цьому випадку вона розцінюється як єдино правильна, що перевершують всі інші, які, таким чином, недооцінюються. Власна культура ставиться в центр світу і розглядає себе як міру всіх речей. Етноцентризм означає, що цінності інших культур розглядаються і оцінюються з точки зору своєї власної культури. Зневажливе ставлення до інших народів і культур ґрунтується на переконанні, що вони є "чужими". Це зустрічається в найрізноманітніших народів світу: у ескімосів на Півночі, у південноафриканської народності банту, у народу сан в Південно-Східній Азії. Безперечна абсолютизація власної культури закономірно принижує цінність чужих культур, вважаючи їх гіршими і нижчими. Носії такого типу світогляду не усвідомлюють, що інші народи розвивають свою культуру для того, щоб зробити осмисленою своє власне життя і встановити порядок у своїх власних суспільствах. Ієрархічна система Сходу і кастова система Південної Азії склалися у відповідних культурах більше двох тисячоліть тому для впорядкування громадського життя, і вона успішно виконала свою історичну роль. Але європейцям кастова та ієрархічна системи суспільного устрою здаються неприйнятними. І навпаки, горизонтальна система західних культур здається азіатам незрозумілою [Резников 2007, 85].

Дослідження етноцентризму, проведені Д. Кемпбеллом і його колегами, показали, що для нього властиво: вважати те, що відбувається в своїй культурі, природним і правильним, а те, що відбувається в інших культурах, неприродним і неправильним; розглядати звичаї своєї групи як універсальні: що добре для нас, то добре і для інших; сприймати норми і цінності своєї етнічної групи як безумовно вірні; надавати при необхідності всебічну допомогу членам своєї групи; діяти в інтересах своєї групи; відчувати ворожість по відношенню до інших етнічних груп; пишатися своєю групою.

Етноцентристська переоцінка власної культури зустрічається у багатьох народів різних регіонах світу. Висока оцінка власної культури і приниження чужих культур ґрунтуються на тій обставині, що багато народів і племена ще на ранньому етапі своєї історії позначили себе як "людей", а все, що знаходилося за межами їхньої культури, було позначено як "нелюдське", "варварське". Такого роду переконання зустрічаються в багатьох народів у всіх регіонах світу: у ескімосів Північної Америки, у африканського племені банту, у азійській народності сан, в Південній Америці у народу мундуруку. Почуття переваги було також яскраво виражено в свій час і у європейських колонізаторів. Більшість культурних антропологів сходяться на думці, що етноцентризм в тій чи іншій мірі властиві будь-якій культурі. У багатьох з них прийнято вважати, що дивитися на світ через призму своєї культури є природним, що це має як позитивні, так і негативні моменти. Позитивні полягають у тому, що етноцентризм дозволяє несвідомо відокремити носіїв чужій культури від своєї, одну етнокультурну групу від іншої. Негативна його сторона полягає у свідомому прагненні ізолювати одних людей від інших, сформувати нищівне ставлення однієї культури стосовно іншій [Резников 2007, 128].

Отже, як зазначено, культура будь-якого народу являє собою складну систему цінностей, в якій знаходять прояв культурна діяльність і відносини її носіїв. Кожен елемент цієї системи має певний сенс для тієї чи іншої соціальної спільності. Процес пізнання культури при такому підході є виявлення ціннісних значень відповідних предметів, явищ, відносин. Результати цієї пізнавальної діяльності закріплюються у свідомості людей у вигляді відповідних смислів. Сенс у свою чергу представляє собою елемент свідомості індивіда, в якому розкривається сутність досліджуваного предмета чи явища, його властивості та форми культурної діяльності, його породили. В процесі між культурної мовленнєвої комунікації взаємодіючим сторонам доводиться стикатися з необхідністю осмислення чужої мови та культури, що має свої особливості. Установка на осмислення явищ чужий, невідомої культури принципово відрізняється від осмислення тих чи інших явищ своєї власної культури.

В статье проанализировано понятие культурной идентичности, ее роль в межкультурной речевой коммуникации. Определено содержание понятия этническая идентичность и этноцентризм.

Ключевые слова: межкультурная речевая коммуникация, культура, культурная идентичность, языковая личность, коммуникативная модель текста.

The article analyzes the essence of cultural identity, its role in intercultural speech communication. The definitions of ethnic identity and ethnocentrism are given.

Key words: intercultural speech communication, culture, cultural identity, language identity, communicative model of the text.

Література:

1. *Бондырева С.К.* Коммуникация: от диалога межличностного к диалогу межкультурному: учеб. пособие / С.К. Бондырева, А.А. Мурашов ; Рос. акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. – М.: МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2007. – 382 с.
2. *Коблева С.Я.* Психолінгвістика і ціннісні орієнтації особистості / С.Я. Коблева, Р.М. Коблев // Вестн. Адыг. гос. ун-та. – 2006. – № 4. – С. 131–132.
3. *Мариничева А.В.* Межкультурная коммуникация и формирование толерантной языковой личности // Интеграция образования. – 2003. – № 3. – С. 158–160.
4. *Мишланова С.Л.* О категориях дискурса межкультурной коммуникации / С.Л. Мишланова, Т.М. Пермязкова // Вестн. Перм. ун-та. – 2007. – Вып. 6. – С. 178–183.
5. *Мишланова С.Л.* Межкультурная парадигма и перспективы межкультурной коммуникации / С.Л. Мишланова, Т.М. Пермязкова // Стереотипность и творчество в тексте : межвуз. сб. науч. тр. / Перм. гос. ун-т ; [редкол.: М.П. Котюрова и др.]. – Пермь, 2005. – Вып. 8. – С. 340–350.
6. *Резников Е.Н.* Психология этнического общения / Рос. акад. наук, Ин-т психологии. – М., 2007. – 159 с.
7. *HALL Edward T.*, American Journal of Sociology (1952). – P. 401–409.
8. *HALL Edward T., Jr.* Human Organization. (1950). – 30 p.
9. *HALL Edward T.* "The Anthropology of Manners" Scientific American. (1955).– 192 p.
10. *HALL Edward T.* The Silent Language. New York. (1959). – 155 p.
11. *HALL Edward T.* "Proxemics" Current Anthropology. (1968). – 108 p.